

تحلیل توانمندی اقتصادی روستاییان و تعیین‌کننده‌های آن (مطالعه موردی: شالیکاران شهرستان رشت)

موسی اعظمی^{۱*} - مهدی خیاطی^۲

۱- دانشیار توسعه و آموزش کشاورزی، دانشگاه بوعلی‌سینا، همدان، ایران

۲- دانشجوی دکتری توسعه کشاورزی، دانشگاه بوعلی‌سینا، همدان، ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۰۴/۱۲ صص ۴۳-۵۵ تاریخ تصویب: ۱۳۹۲/۱۲/۰۶

چکیده

هدف: باوجود تمایل فراوان محققان در سنجش و مطالعه توانمندی و سرمایه‌گذاری‌های فزاینده‌ای که در زمینه توانمندسازی جوامع انجام می‌شود، توسعه ابزارها و شاخص‌هایی برای اندازه‌گیری، نظارت بر فرایند توانمندسازی و ارزش‌یابی پیامدهای ناشی از آن، هنوز مراحل اولیه خود را طی می‌کند؛ براین اساس، هدف کلی از انجام پژوهش حاضر ارائه مدلی برای سنجش توانمندی (اقتصادی) شالیکاران شهرستان رشت و آزمون آن و نیز درک این موضوع است که توانمندی چگونه و در چه بستری اتفاق می‌افتد.

روش: داده‌های موردنیاز تحقیق از طریق پرسشنامه از میان مردان شالیکار شهرستان رشت گردآوری شدند که ۱۸۵ نفر از آن‌ها به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای انتخاب گردیدند. گروه متخصصان روایی صوری و محتوایی پرسشنامه را تأیید کردند و اعتبار گویه‌های مختلف با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ بین ۰/۶۹ تا ۰/۸۸ محاسبه شد.

یافته‌ها: نتایج تحقیق نشان داد ساختار فرصت‌ها دارای تأثیر مثبت و معناداری بر توانمندی اقتصادی است. دسترسی به نهاده‌های تولید، بازارها و اعتبارات و نیز دسترسی به فرصت‌های یادگیری و مشارکت، دست‌یابی به پیامدهای مطلوب و توانمندی اقتصادی را بهبود می‌بخشد؛ اما فرصت‌های ایجادشده از طریق سیاست‌ها و برنامه‌های دولت تأثیر معناداری بر توانمندی ندارند. همچنین، منابعی شامل دارایی‌های اقتصادی، اجتماعی و انسانی تأثیر مستقیمی بر توانمندی اقتصادی دارند و نیز از طریق ساختار فرصت‌ها، به‌صورت غیرمستقیم بر متغیر وابسته تحقیق تأثیر می‌گذارند.

راهکارهای عملی: به‌دلیل ضعف مالی کشاورزان پیشنهاد می‌شود برنامه‌هایی در زمینه بهبود توانایی بازاریابی کشاورزان و افزایش دسترسی آن‌ها به بازارها اجرا گردد. همچنین، فراهم کردن دسترسی به اعتبارات به‌ویژه برای کشاورزان خرده‌پا، از طریق ایجاد و توسعه تعاونی‌ها و مؤسسه‌های اعتباری خرد که از تأمین وام‌های کوچک برای روستاییان فقیر و کم‌درآمد حمایت می‌کنند، بسیار توصیه می‌گردد. به‌دلیل سطح پایین مشارکت صاحبان نفع در برنامه‌های محلی، پیشنهاد می‌شود مشارکت آن‌ها در پروژه‌های توسعه کشاورزی که موفقیت و اثربخشی این برنامه‌ها را تضمین می‌نماید، بیشتر مورد توجه قرار گیرد.

اصالت و ارزش: در پژوهش حاضر با کاربرد مدل توانمندسازی بانک جهانی، بسترها و الزامات توانمندسازی افراد مطالعه شده است. در این چارچوب میزان توانمندی افراد به انتخاب‌های مؤثری بستگی دارد که افراد می‌توانند نسبت به گزینش آن‌ها اقدام نمایند. ظرفیت افراد برای گزینش انتخاب‌های مؤثر نیز تحت‌تأثیر دو مجموعه از عوامل شامل منابع و ساختار فرصت‌ها قرار می‌گیرد.

کلیدواژه‌ها: توانمندی اقتصادی، ساختار فرصت‌ها، منابع، شالیکاران شهرستان رشت.

۱. مقدمه

۱.۱. طرح مسئله

از دهه ۱۹۹۰ در مباحث توسعه مفهوم توانمندسازی به مفهومی محوری تبدیل شده است (آکلی و کلایتون، ۲۰۰۰، ص. ۲). به نظر می‌رسد این مفهوم آنچنان عمومیت یافته است که دیگر توانمندسازی، هدفی بلامنازع در برنامه‌های توسعه به‌شمار می‌رود (شارپ، بریگز، یاکوب، و حامد، ۲۰۰۳، ۲۸۱).

تلاش برای مشخص کردن اینکه توانمندی چه چیزی است، به دلیل وجود ضعف دقت مفهومی در معنادادن به انواع انتخاب‌های افراد، اغلب با مانع مواجه می‌شود؛ برای نمونه، کبیر^۳ (۱۹۹۹) معتقد است آن دسته از شاخص‌های توانمندی که برای سنجش میزان دسترسی و کنترل زنان بر منابع استفاده می‌شوند، در تشخیص تمایز میان منابع مختلف از نظر ارزشی که برای زنان دارند، ناکارآمد هستند. به علاوه، برخی از دشواری‌های موجود در سنجش مفهوم توانمندی، ناشی از ماهیت چندبعدی این مفهوم است؛ بنابراین، سنجش ابعاد و سطوح گوناگون نیازمند به‌کارگیری سنجش‌های متفاوتی است (آلسپ، برتلسن، و هلاندا، ۲۰۰۶، ص. ۳۰؛ کبیر، ۱۹۹۹، ص. ۴۳۷).

افزون‌براین، توانمندی با هنجارها، ارزش‌ها و باورهای یک جامعه در ارتباط است؛ بنابراین، در جوامع گوناگون توانمندی می‌تواند به شکل‌های متفاوتی تبیین گردد؛ اما یک رهیافت مناسب برای اندازه‌گیری و تحلیل توانمندی بایستی بر فرایندهای پویای توانمندسازی و تغییرات مرتبط با آن که کمتر قابل‌پیش‌بینی و ملموس است و بیشتر زمینه‌ای می‌باشد و جمع‌آوری داده‌های کمی برای آن دشوار است، اشراف داشته باشد (گراهام و پتیناتو، ۲۰۰۵؛ مالهوترا و اسکولر، ۲۰۰۵، ص. ۷۶). چالش اساسی دیگر در این خصوص، مربوط به اصل علیت و ایجاد ارتباط بین مداخلات و تلاش‌های توسعه و اثرات و پیامدهای ناشی از آن است. زمانی که زنجیره علیت نسبتاً کوتاه و متغیرها ثابت باشد، رابطه علت و معلولی به‌آسانی قابل‌درک است؛ اما تغییرات موردنیاز برای توانمندسازی، پویا و فرایندمحور است و با قدرت چانه‌زنی، همکاری و تضادهای گوناگون گره خورده است. به‌عبارت‌دیگر، توانمندی مفهومی پیچیده است (آلسپ و همکاران، ۲۰۰۶، ص. ۳۱).

باوجود تمایل فراوان محققان در سنجش و مطالعه توانمندی و سرمایه‌گذاری‌های فزاینده‌ای که در زمینه توانمندسازی جوامع صورت می‌گیرد، توسعه ابزارها و شاخص‌هایی برای نظارت بر فرایند

توانمندسازی و ارزش‌یابی پیامدهای ناشی از آن، هنوز مراحل اولیه خود را طی می‌کند (آلسپ و هینسهن، ۲۰۰۵، ص. ۵).

چالش پیش روی پژوهش‌های توانمندسازی از این واقعیت ناشی می‌شود که رویکردهای جاری، در سنجش سطح توانمندی افراد و گروه‌های هدف و قابلیت آن‌ها در ارزیابی پیامدهای توانمندسازی که بیشتر متکی بر گزاره‌های تک‌بعدی بدون در نظر گرفتن نسبت آن‌ها با ویژگی‌های زمینه‌ای مخاطبان است، در شرایط اجتماعی و اقتصادی پیچیده کنشگران کارایی لازم را ندارند. در چنین شرایطی، دیگر دستورالعمل‌های گام‌به‌گام و گزاره‌های مطلق و یک‌سویه نمی‌توانند توانمندی افراد را تضمین کنند. چگونه می‌توان کشاورزانی را که باوجود گذراندن دوره‌های آموزشی بهبود عملکرد، از عهده خرید کود شیمیایی و نهاده‌های پربازده به‌عنوان تنها راهکار ما برای افزایش محصول و درآمدشان بر نمی‌آیند، افرادی توانمند نامید؟ در صورتی که این کشاورزان با حمایت‌های دولت از توانایی کاربرد نهاده‌های جدید بهره‌مند شوند و محصول تولیدی خود را که این بار بیشتر از دوره‌های پیشین است به بازار عرضه کنند، و اگر این بار نوسان قیمت محصول در بازار، نتایج مطلوب ناشی از آموزش و به‌کارگیری نهاده‌های جدید را خنثی کند، آیا هنوز می‌توان این گروه از کشاورزان را توانمند نامید؟

براین‌اساس، هدف کلی از انجام پژوهش حاضر ارائه مدلی برای سنجش توانمندی اقتصادی شالیکاران شهرستان رشت و آزمون آن و نیز درک این موضوع است که توانمندی چگونه و در چه بستری اتفاق می‌افتد.

۲.۱. پیشینه تحقیق

محققان زیادی موضوع توانمندسازی جوامع محلی را بررسی کرده‌اند. کیمیائی (۱۳۹۰، ص. ۶۳) شیوه‌های توانمندسازی را در زنان سرپرست خانوار زیرپوشش سازمان بهزیستی و کمیته امداد امام (ره) بررسی نموده و دریافته است که اجرای برنامه‌های توانمندسازی در مورد این گروه از زنان، نه تنها به اشتغال و افزایش سطح درآمد و ارتقای آن‌ها به سطوح طبقاتی بالاتر اجتماعی-اقتصادی جامعه منجر می‌شود، بلکه به کمک آموزش‌های شغلی، از وابستگی آن‌ها به نهادهای حمایتی کاسته می‌شود.

خانی، مطیعی‌لنگرودی، و صیادبهدندی (۱۳۹۱، ص. ۸۵) در تحقیقی نشان دادند که استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات می‌تواند از طریق افزایش آگاهی و مشارکت زنان روستایی، موجب افزایش توانمندی آن‌ها گردد.

سیانیپار، یودوکو، آدهیواتاما، و دوآکی^۴ (۲۰۱۳، ص. ۴۱۴) در پژوهشی رابطه میان فناوری مناسب، توسعه پایدار و توانمندی جوامع

برای سنجش منابع و دارایی‌های پاسخ‌گویان، با توجه به انواع طبقه‌بندی‌های ارائه‌شده در پژوهش‌های اسکونز^{۱۱} (۲۰۰۹، ص. ۷۶۴)، آلیسون و هرمانس^{۱۲} (۲۰۰۶، ص. ۷۵۹)، آلسوپ و هینسپن (۲۰۰۵، ص. ۶۳) و پارک، هاودن، و کریمپ^{۱۳} (۲۰۱۲، ص. ۳۰) سه نوع منبع اصلی شامل منابع اقتصادی، منابع اجتماعی و منابع انسانی تعریف شد. از آنجایی که متغیرهای تشکیل‌دهنده هر یک از منابع یادشده در مقیاس‌های متفاوتی اندازه‌گیری شده‌اند، برای محاسبه امتیاز هر پاسخ‌گو در هر یک از شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و انسانی، از روش فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی^{۱۴} استفاده شد؛ به این ترتیب، پس از مدل‌سازی مسئله و انجام مقایسه‌های زوجی توسط تیمی متشکل از چهار کارشناس، وزن گویه‌های هر شاخص محاسبه شد؛ بر این اساس، وزن نهایی گویه‌ها عبارت است از:

س منابع اقتصادی: مالکیت زمین و خانه (۰/۳۲۵)، مالکیت ادوات کشاورزی (۰/۲۳۰)، خودروی شخصی (۰/۱۶۱) و درآمد غیر کشاورزی (۰/۲۸۴)؛

س منابع اجتماعی: عضویت در تشکلهای و نهادهای محلی (۰/۴۲۲) و سرمایه اجتماعی (۰/۵۷۸)؛
س منابع انسانی: تحصیلات (۰/۲۱۳)، مهارت‌های فنی و حرفه‌ای (۰/۴۶۵) و سلامت (۰/۳۲۲).

سپس، با ضرب اوزان هر گویه (W_{ij}) در نمره (X_{ij}) پاسخ هر گویه، امتیاز نهایی هر پاسخ‌گو برای هر منبع (S_i) با استفاده از رابطه زیر به دست آمد:

$$S_i = \sum X_{ij} W_{ij} \quad (1)$$

گروهی از صاحب‌نظران روایی صوری و محتوایی پرسشنامه را تأیید کردند و اعتبار آن برای گویه‌های مختلف، با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ بین ۰/۶۹ تا ۰/۸۸ محاسبه شد.

۳. مبانی نظری تحقیق

در واژه توانمندسازی، «قدرت» از مفهومی کلیدی برخوردار است و همان‌طور که پیچ و کزوبا^{۱۵} (۱۹۹۹) اشاره کرده‌اند، هسته مفهوم توانمندسازی ایده قدرت است؛ زیرا اگر قدرت بتواند تغییر کند توانمندسازی ممکن می‌شود. در غیر این صورت توانمندسازی ممکن نیست. مفهوم توانمندسازی با اتکا به مفهوم قدرت است که می‌تواند بسط یابد. در بسیاری از زمینه‌ها، قدرت مبنای ثروت و بی‌قدرتی مبنای فقر را تشکیل می‌دهد (رحمانی، زندرضوی، ربانی، و ادیبی، ۱۳۸۷، ص. ۱۰۸؛ آاکلای و کلایتون، ۲۰۰۰، ص. ۳).

روستایی را بررسی کردند. هنسن و داوسکگ^۹ (۲۰۱۲، ص. ۱۰۰۷) رابطه میان رهیافت مدرسه مزرعه کشاورز با میزان رفاه و توانمندی را در میان کشاورزان کشورهای آفریقایی مطالعه کردند. نتایج تحقیق آن‌ها نشان داد مهم‌ترین تأثیر این رهیافت در زمینه توانمندسازی کشاورزان، به دلیل تأثیر آن بر ایجاد ظرفیت‌های جدید در مردم محلی برای انتخاب‌ها و تصمیماتی است که موجب افزایش نوآوری‌های کشاورزی، دسترسی به خدمات و دسترسی به بازار می‌گردد.

۲. روش‌شناسی تحقیق

۲.۱. قلمرو جغرافیایی تحقیق

قلمرو جغرافیایی پژوهش حاضر روستاهای شهرستان رشت هستند. بر اساس آخرین تقسیمات کشوری، شهرستان رشت دارای ۶ بخش شامل خشکبیجار، خمام، سنگر، کوچصفهان، لشت‌نشاء و مرکزی، ۱۸ دهستان و ۲۹۲ روستا است (استانداری گیلان، ۱۳۹۱، ص. ۶۲).

۲.۲. روش تحقیق

پژوهش حاضر به لحاظ هدف، کاربردی، از حیث درجه کنترل و نظارت، از نوع میدانی و از نظر گردآوری داده‌ها، از نوع تحقیقات توصیفی-همبستگی به شمار می‌رود. جامعه آماری تحقیق را مردان شالیکار شهرستان رشت تشکیل می‌دهند که ۱۸۵ نفر از آن‌ها به شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای سه مرحله‌ای انتخاب شده‌اند؛ به این صورت که در مرحله اول از میان بخش‌های شهرستان رشت، ۹ دهستان انتخاب شدند؛ در مرحله دوم، از میان روستاهای تابع دهستان‌های یادشده، ۲۲ روستا انتخاب گردیدند و در مرحله سوم، از میان شالیکاران روستاهای منتخب، چند نفر بر اساس فرمول انتساب متناسب به شیوه تصادفی ساده انتخاب شدند. داده‌های مورد نیاز با استفاده از پرسشنامه گردآوری شده‌اند.

با توجه به ادبیات نظری تحقیق و به ویژه پژوهش‌های انجام‌شده توسط بانک جهانی^{۱۰} (۲۰۰۲، ۲۰۰۷)، آلسپ و هینسپن (۲۰۰۵) گویه‌های پرسشنامه استخراج شدند؛ بر این اساس، مفهوم ساختار فرصت‌ها در شش بُعد شامل فرصت‌های بازار، فرصت دسترسی به اعتبارات، فرصت تأمین نهاده‌ها، فرصت‌های ناشی از اجرای سیاست‌ها و برنامه‌ها، فرصت‌های آموزشی و مهارت‌افزایی و فرصت‌های مشارکت بررسی شد. هر یک از ابعاد ساختار فرصت‌ها نیز از سه جنبه وجود فرصت، امکان استفاده از فرصت و دستیابی به نتایج مطلوب ناشی از انتخاب و استفاده از فرصت مورد سنجش قرار گرفته‌اند.

دگرگونی باید ادامه یابد؛ اما باید از حالت حادثه خارج شود و با مداخله بشر و مهار کردن فرایندهای اجتماعی شکل گیرد. اشنپنگر و هرینگتون ارزیابی متفاوتی از دگرگونی دارند؛ اما هر دو بر این نکته تأکید دارند که انسان می‌تواند به تغییر واکنش نشان دهد و نیز آن را مهار نماید؛ ولی پیش از آن بایستی بر این کار توانا گردد (لاور، ۱۳۷۴، ص. ۶۵).

برای توانمندسازی جوامع روستایی تازمانی که درک عمیقی از واقعیت‌های ملموس زندگی افراد آن‌گونه که آن‌ها زندگی را تجربه و لمس می‌کنند، وجود نداشته باشد، برنامه‌ریزان و سیاست‌گزاران نمی‌توانند ابزارها، شیوه‌ها و فرصت‌های لازم برای توانمندساختن جامعه را در اختیار آنان قرار دهند. در واقع، این خود مردم هستند که با ابزارها و فرصت‌هایی که در اختیارشان گذاشته می‌شود، خویش را توانمند می‌سازند. توانمندساختن مردان و زنان فقیر مستلزم از میان برداشتن موانع رسمی و غیررسمی نهادینه‌شده در ساختار اجتماع است که از عمل فردی و گروهی آن‌ها جلوگیری می‌کند و در نهایت، انتخاب‌هایشان را محدود می‌سازد. زمانی که مردم توانمند می‌شوند، به تدریج با افزایش ظرفیت‌ها و قابلیت‌هایشان کارکردهای جدیدی برای آن‌ها تعریف می‌شود و وظایف تازه‌ای را برعهده می‌گیرند. توانایی‌هایی به‌دست می‌آورند که این توانایی‌ها به آنان اجازه می‌دهد در طرح‌ها، سیاست‌ها و تأمین هزینه‌های توسعه‌ای که خود خواهند آن هستند، مشارکت کنند. به‌طور کلی، توانمندشدن برای افراد مختلف دارای اشکال متفاوتی است. نارایان (۲۰۰۰) با اشاره به این جمله که فقرا می‌گویند ممکن است ما به هر کسی وابسته باشیم، اما هیچ‌کس نیازی به ما ندارد، چنین استنباط می‌کند که در نهایت، توانمندشدن بایستی در میزان وابستگی فقرا به دیگران و نیاز دیگران به فقرا که پس از توانمندشدن دیگر فقیر نیستند، تعادل ایجاد کند؛ از این‌رو، فرد زمانی توانمند است که قادر به انجام فعالیت‌هایی گردد که پیش از این برایش محال بود یا امکانش برای او فراهم نبود (خیاطی، ۱۳۸۲، ص. ۵۷).

در زمینه توانمندسازی و اندازه‌گیری میزان توانمندی مردم فقیر روستایی در کشورهای در حال توسعه، بانک جهانی اقدامات و پژوهش‌های گسترده‌ای انجام داده است که اصول و مبانی سنجش توانمندی و چارچوب مفهومی آن در گزارشی با عنوان «توانمندی در عمل» به‌همراه تجارب عملی پروژه‌های توانمندسازی در سه کشور ایتوپی، نپال و هند ارائه شده است؛ براین اساس، بنیان نظری پژوهش حاضر بر مبنای چارچوبی (مدل مفهومی) است که بانک جهانی صورت‌بندی کرده است.

قدرت مفهومی چندلایه است و تعریف سیالی دارد؛ از این‌رو، بسیاری از نویسندگان قدرت را به‌معنای داشتن نوعی ظرفیت، ارتباط، ساختار یا تعلق داشتن به فرد یا جمع معینی تعریف کرده‌اند. باین-وجود، قدرت عمدتاً به‌عنوان نتیجه، فرایند یا نتیجه و نیز فرایند روابط انسانی تعریف شده است (لاکوو^{۱۶}، ۲۰۰۶، ص. ۱۷). کرافت و برس فورد^{۱۷} (۱۹۹۲) و کریگ و مایو^{۱۸} (۱۹۹۵) معتقد هستند که در بازی قدرت می‌توان صاحب قدرت بود و قدرت را می‌توان بدون اینکه قدرت دیگران کاهش یابد، به‌دست آورد (رحمانی و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۰۸؛ آکلای و کلایتون، ۲۰۰۰، ص. ۳).

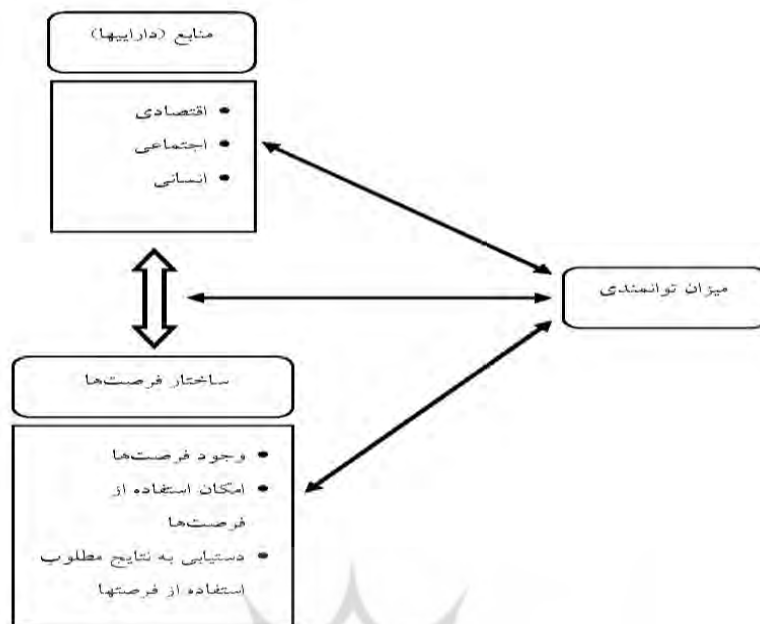
رولاندز^{۱۹} (۱۹۹۷) با بسط مباحث قدرت و تمایز قائل‌شدن بین قدرت به‌عنوان یک نتیجه و قدرت به‌مثابه یک فرایند نشان داد قدرت به شیوه چندلایه عمل می‌کند و کنشگران و ساختارها را در برمی‌گیرد. همچنین، قدرت به‌طور مشابه در سطوح متفاوتی به‌وسیله یک فرد در روابط بین‌خانوادگی یا در میان گروه‌های اجتماعی اعمال می‌شود. چندبعدی بودن قدرت موجب می‌شود تا قدرت در نتایجی که ایجاد می‌کند و نیز در فرایندی که به‌وسیله آن اعمال می‌شود، جریان داشته باشد (لاکوو، ۲۰۰۶، ص. ۲۰).

تعاریف گوناگونی از توانمندی ارائه شده است. در تعریفی وسیع، توانمندسازی به‌معنای گسترش آزادی انتخاب و عمل است و این به‌معنای افزایش قدرت، نفوذ و کنترل فرد بر منابع و تصمیماتی است که بر زندگی او تأثیر می‌گذارند. بانک جهانی در زمینه کاهش فقر ارائه تعریفی نهادی از توانمندسازی را مناسب می‌داند. در این تعریف، توانمندی به‌معنای توسعه منابع و قابلیت‌های افراد فقیر است تا کنترل نهادی را که بر زندگی آن‌ها تأثیر می‌گذارند به دست گیرد، در این نهادها مشارکت کند و در برابر مردم فقیر پاسخگو باشد (بانک جهانی، ۲۰۰۲، ص. ۱۱). از دیدگاه نارایان^{۲۰} (۲۰۰۲، ص. ۱۷) توانمندی رهیافتی است که فقرا را در مرکز توسعه قرار می‌دهد. در این رویکرد، مردم فقیر بیش از آنکه برای توسعه مشکل باشند، به‌عنوان منابع توسعه قلمداد می‌شوند.

اشپنگر استدلال می‌کند که سراسر تاریخ به یک شکل ساخته نشده است؛ به‌عنوان مثال، آنچه را که غرب آشکارا «تاریخ سرخ-پوستان» می‌نامد، به‌گونه‌ای واقع شده است که سرخ‌پوستان ذره‌ای آگاهی نسبت به آن نداشته‌اند. تاریخ غرب ارادی بود؛ در حالی که تاریخ سرخ‌پوستان اتفاق افتاد. ارزیابی اشنپنگر از میزان تسلط انسان غربی بر روند دگرگونی خویش، با مخالفت دیگران مواجه شده است. هرینگتون در این باره می‌گوید: بحران غرب در قرن بیستم نتیجه «انقلاب اتفاقی» ما است و برحسب تصادف پیش آمده است. وی معتقد است که این

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شکل ۱- مدل مفهومی توانمندسازی

مأخذ: آلسوپ و هینسهن، ۲۰۰۵، ص. ۶.

روستایی که می‌خواهد دخترش را به مدرسه بفرستد، اگر این فرصت جز با پیمودن مسافتی طولانی برای دسترسی به مدرسه ممکن نباشد، دست‌زدن به این انتخاب برای او بسیار دشوار خواهد بود.

امکان استفاده از فرصتها: ممکن است به دلایلی افراد نتوانند از فرصتهایی که وجود دارند، استفاده کنند. در نمونه بالا، انتخاب-نکردن گزینه تحصیل در مدرسه می‌تواند به دلیل نیاز به کار کودکان در مزرعه یا توانایی نداشتن خانواده در تأمین هزینه‌های رفت‌وآمد یا هنجارهای اجتماعی اتفاق بیفتد.

دستیابی به نتایج مطلوب ناشی از استفاده از فرصتها (انتخاب‌ها): این مقیاس نشان می‌دهد در صورت انتخاب گزینه‌های پیش رو، کنشگران تا چه اندازه به نتایج موردانتظار و تعریف‌شده برای هر انتخاب دست یافته‌اند (بانک جهانی، ۲۰۰۷، ص. ۱۲).

تعامل میان دارایی‌های یک کنشگر نیز بر درجه توانمندی او تأثیر می‌گذارد. تعامل دارایی‌ها با یکدیگر به این معنی است که بر خوردار بودن از یک دارایی مانند مالکیت زمین یا خانه، می‌تواند بر توانایی فرد در دسترسی به دیگر دارایی‌ها مانند دریافت اعتبار (دارایی مالی) تأثیر بگذارد. همان‌طور که آموزش به فرد این امکان را می‌دهد تا با دسترسی به دامنه وسیع‌تری از اطلاعات، توانمندی خود را از طریق افزایش گزینه‌های مطلوب برای انتخاب و تصمیم‌گیری

در این مدل، توانایی و ظرفیت افراد برای گزینش انتخاب‌های مؤثر تحت تأثیر دو مجموعه از عوامل شامل منابع و ساختار فرصتها قرار می‌گیرد.

منابع یا دارایی‌های هر کس میزان توانایی او را در گزینش انتخاب-های مؤثر تعیین می‌کند. ساختار فرصتها به زمینه رسمی و غیر رسمی اشاره دارد که کنشگران در آن عمل می‌کنند و بر توانایی افراد برای از قوه به فعل درآوردن دارایی‌ها تأثیر می‌گذارد (آلسوپ و هینسهن، ۲۰۰۵، ص. ۶۳؛ بانک جهانی، ۲۰۰۷، ص. ۸).

در این چارچوب تحلیلی، هر فرد یا گروهی با توجه به میزان دارایی‌هایی که در اختیار دارد و در چارچوب ساختار فرصتهای پیش رو، می‌تواند سطوح متفاوتی از توانمندی را تجربه کند؛ برای نمونه، ممکن است فردی با درجه برخورداری زیاد از انواع دارایی‌ها، به دلیل وجود ضعف در فرصتهای دسترسی به بازار، نتواند از دارایی‌هایی که در اختیار دارد، سطح بالایی از توانمندی را تجربه کند (آلسوپ و هینسهن، ۲۰۰۵، ص. ۱۲)؛ براین اساس، میزان توانمندی در سه سطح به صورت زیر سنجش می‌شود.

وجود فرصتها (انتخاب‌ها): بسته به شرایط اقتصادی، اجتماعی و جغرافیایی کنشگران، آن‌ها ممکن است به فرصتهای لازم برای انتخاب‌های مطلوب خود دسترسی نداشته باشند؛ مثلاً یک زن

بر توانمندی اقتصادی، تأثیر ساختار فرصت‌ها در سه بعد وجود فرصت‌ها، امکان استفاده از فرصت‌ها و دستیابی به پیامدهای مطلوب ناشی از استفاده از فرصت‌ها، با استفاده از مدل‌های رگرسیونی تحلیل شد که نتایج آن در جدول (۱) مشاهده می‌گردد. نتایج مدل (۱) بیانگر آن است که به‌استثنای وجود فرصت‌های ناشی از سیاست‌ها و برنامه، دیگر ابعاد تشکیل‌دهنده شاخص وجود فرصت‌ها دارای تأثیر مثبت و معناداری بر توانمندی اقتصادی کشاورزان هستند. در این مدل، دو عامل وجود فرصت‌های دسترسی و تأمین نهاده‌ها و وجود فرصت‌های بازار، از بیشترین میزان تأثیر بر توانمندی اقتصادی برخوردار هستند. با توجه به ضریب تعیین مدل، ۶۴/۱٪ از تغییرات متغیر وابسته هستند.

افزایش دهد (آلسوپ و هینسپن، ۲۰۰۵، صص. ۶ و ۶۳؛ بانک جهانی، ۲۰۰۷، ص. ۸).

۴. یافته‌های تحقیق

براساس یافته‌های پژوهش، میانگین سنی بهره‌برداران ۵۱ سال و میانگین مساحت واحدهای زراعی ۰/۷ هکتار است. همچنین، ۱۸٪ از شالیکاران بی‌سواد می‌باشند و ۳۷٪ دارای تحصیلات زیردیپلم، ۳۲٪ دارای دیپلم و ۱۳٪ دارای تحصیلات دانشگاهی هستند. ۸۰٪ از پاسخ‌گویان متأهل و ۲۰٪ از آن‌ها مجرد می‌باشند. با توجه به نظرهای شالیکاران، میانگین امتیاز توانمندی اقتصادی آن‌ها برابر با ۲/۱۳ محاسبه شده است.

برای شناسایی تأثیر ابعاد مختلف ساختار فرصت‌ها و منابع بر متغیر وابسته تحقیق و نیز شناخت روابط علی میان آن‌ها، از رگرسیون چندمتغیره به‌عنوان یکی از مهم‌ترین روش‌های تحلیل چندمتغیره استفاده شده است؛ براین اساس، برای بررسی تأثیر ساختار فرصت‌ها

جدول ۱- مدل‌های رگرسیونی برای سنجش تأثیر ساختار فرصت‌ها بر توانمندی اقتصادی

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۲

مدل	متغیرهای مستقل	Beta	T
۱	وجود فرصت‌های دسترسی و تأمین نهاده‌ها	۰/۳۷۱	۳/۴۸۶***
	وجود فرصت‌های دسترسی به اعتبارات	۰/۲۸۶	۲/۳۲۱**
	وجود فرصت‌های بازار	۰/۳۲۹	۳/۵۳۴***
	وجود فرصت‌های ناشی از سیاست‌ها و برنامه‌ها	۰/۰۶۸	۰/۷۵۹ ^{ns}
	وجود فرصت‌های آموزشی و مهارت‌افزایی	۰/۱۴۵	۲/۳۷۵**
	وجود زمینه‌ها و فرصت‌های مشارکت	۰/۱۲۲	۱/۵۶۷*
$R^2=۰/۶۴۱$		$F=۷۷/۵۹۳***$	
۲	امکان استفاده از فرصت‌های تأمین نهاده‌ها	۰/۲۶۷	۳/۶۶۵***
	امکان استفاده از فرصت‌های دسترسی به اعتبارات	۰/۳۴۱	۵/۰۲۷***
	امکان استفاده از فرصت‌های بازار	۰/۲۹۹	۳/۴۰۹***
	امکان استفاده از فرصت‌های ناشی از سیاست‌ها و برنامه‌ها	۰/۰۹۵	۱/۸۴۱*
	امکان استفاده از فرصت‌های آموزشی و مهارت‌افزایی	۰/۱۱۰	۲/۰۲۷**
	امکان استفاده از زمینه‌ها و فرصت‌های مشارکت	۰/۰۷۸	۱/۳۵۳ ^{ns}
$R^2=۰/۷۳۱$		$F=۹۶/۴۷۲***$	
۳	دستیابی به پیامدهای مطلوب استفاده از فرصت‌های تأمین نهاده‌ها	۰/۴۰۲	۳/۴۸۶***
	دستیابی به پیامدهای مطلوب استفاده از فرصت‌های دسترسی به اعتبارات	۰/۲۶۵	۲/۳۲۱**
	دستیابی به پیامدهای مطلوب استفاده از فرصت‌های بازار	۰/۳۷۴	۳/۵۳۴**
	دستیابی به پیامدهای مطلوب ناشی از اجرای سیاست‌ها و برنامه‌ها	۰/۱۶۸	۲/۲۵۵*
	دستیابی به پیامدهای مطلوب استفاده از فرصت‌های آموزشی و مهارتی	۰/۰۴۹	۱/۰۴۳**
	دستیابی به پیامدهای مطلوب ناشی از مشارکت	۰/۰۵۲	۱/۰۳۰*
$R^2=۰/۷۵۴$		$F=۱۰۱/۲۵۸***$	

ns: Non Significant

P<0. 1

P<0.05

P<0.01

اقتصادی دارای تأثیر مثبت و معناداری در سطح ۰/۰۱ می‌باشند. ضریب تعیین مدل نیز بیانگر آن است که منابع اقتصادی، اجتماعی و انسانی ۶۸/۵٪ از کل تغییرات متغیر وابسته توانمندی اقتصادی را توضیح می‌دهند.

جدول ۲- سنجش تأثیر منابع بر توانمندی اقتصادی

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۲

متغیرهای مستقل	Beta	T
منابع اقتصادی	۰/۵۱۳	۸/۲۰۸***
منابع اجتماعی	۰/۲۴۶	۵/۰۱۶**
منابع انسانی	۰/۳۱۷	۶/۱۳۴***
$R^2=۰/۶۸۵$		$F=۱۴۸/۱۰۵***$

$P<0.05$

$P<0.01$

برای ارزیابی تأثیر مستقیم متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته، معادلات رگرسیونی جداول (۱) و (۲) برآورد شده‌اند. در این قسمت برای برآورد تأثیر غیرمستقیم متغیرهای مستقل و تکمیل زنجیره علت و معلولی مدل مفهومی تحقیق، معادلات رگرسیونی دیگری برآورد گردیدند که ضرایب و شاخص‌های نیکویی برازش این معادلات در جداول (۳)، (۴) و (۵) آمده است.

براین اساس، تأثیر منابع اقتصادی، اجتماعی و انسانی بر هر یک از عناصر تشکیل دهنده ساختار فرصت‌ها در مدل‌های جداگانه‌ای بررسی شده است. نتایج مدل‌های برآورد شده نشان می‌دهد هر سه شاخص پیش گفته بر وجود فرصت‌های دسترسی به اعتبارات و وجود فرصت‌های آموزشی و مهارت‌افزایی تأثیر مثبت و معناداری دارند. منابع اقتصادی و اجتماعی نیز دارای تأثیر مثبت و معناداری بر وجود فرصت‌های دسترسی و تأمین نهاده‌ها هستند؛ اما تأثیر منابع انسانی بر شاخص یاد شده معنادار نیست. ضرایب برآورد شده حاکی از آن است که منابع اقتصادی و اجتماعی دارای تأثیر مثبت و معناداری بر وجود فرصت‌های بازار هستند؛ اما تأثیر منابع انسانی بر وجود فرصت‌های بازار به لحاظ آماری معنادار نیست. در زمینه وجود فرصت‌های ناشی از سیاست‌ها و برنامه‌ها نیز نتایج نشان می‌دهد منابع اقتصادی دارای تأثیر مثبت و معناداری بر وجود این نوع فرصت‌ها هستند؛ اما تأثیر منابع اجتماعی و انسانی به لحاظ آماری معنادار نیست. همچنین، منابع اجتماعی و انسانی دارای تأثیر مثبت و معناداری بر وجود فرصت‌های مشارکت هستند؛ در حالی که منابع اقتصادی بر این شاخص دارای اثر معنادار نیستند (جدول ۳):

در مدل (۲) که تأثیر امکان استفاده از فرصت‌ها را بر توانمندی اقتصادی نشان می‌دهد، نتایج گویای آن است که به استثنای امکان استفاده از فرصت‌های مشارکت، دیگر ابعاد امکان استفاده از فرصت‌ها دارای تأثیر مثبت و معناداری بر توانمندی اقتصادی پاسخ‌گویان هستند. امکان استفاده از فرصت‌های دسترسی به اعتبارات و امکان استفاده از فرصت‌های تأمین نهاده‌ها، به ترتیب از بیشترین میزان تأثیر بر توانمندی اقتصادی کشاورزان برخوردار هستند. با توجه به ضریب تعیین مدل که برابر با ۰/۷۳۱ است، متغیرهای مستقل وارد شده در این مدل ۷۳/۱٪ از تغییرات متغیر وابسته را توضیح می‌دهند. آماره F این تابع نیز ۹۶/۴۷۲ است که در سطح ۰/۱ معنادار می‌باشد.

در مدل (۳)، دستیابی به پیامدهای مطلوب استفاده از انواع فرصت‌ها بررسی شده است که نتایج، حاکی از تأثیر مثبت و معنادار تمامی متغیرها بر توانمندی اقتصادی می‌باشد. دستیابی به پیامدهای مطلوب ناشی از دسترسی به نهاده‌ها و نیز دستیابی به پیامدهای مطلوب استفاده از فرصت‌های بازار، به ترتیب بیشترین تأثیر را بر توانمندی اقتصادی دارند. ضریب تعیین این مدل برابر با ۰/۷۵۴ است که نشان دهنده تبیین ۷۵/۴٪ از تغییرات متغیر وابسته توسط متغیرهای مستقل وارد شده در مدل می‌باشد.

پس از بررسی تأثیر متغیرهای مربوط به ساختار فرصت‌ها، نقش سایر عناصر مؤثر بر توانمندی اقتصادی؛ یعنی منابع و دارایی‌های افراد نیز باید تحلیل شوند. همان‌طور که پیش‌تر در بخش مباحث نظری تحقیق بیان شد، منابع و دارایی‌های افراد بر درجه توانمندی آن‌ها و نیز بر ساختار فرصت‌هایی که پیش روی آن‌ها قرار می‌گیرد، تأثیرگذار هستند. در واقع، نقش منابع از آن رو دارای اهمیت است که افراد و خانوارها می‌توانند با توجه به سطح منابعی که در اختیار دارند، درجات متفاوتی از توانمندی را تجربه کنند و نیز بستر و زمینه لازم را برای ایجاد برخی از فرصت‌ها، استفاده از آن‌ها و دستیابی به پیامدهای مطلوب استفاده از فرصت‌ها فراهم نمایند؛ از این رو، تأثیر منابع بر میزان توانمندی روستاییان در قالب یک مدل رگرسیونی برآورد شده است (جدول ۲).

ضرایب مدل نشان می‌دهد منابع اقتصادی بر توانمندی اقتصادی دارای تأثیر مثبت به میزان ۰/۵۱۳ است که این ضریب در سطح ۰/۰۱ معنادار می‌باشد. منابع اجتماعی نیز بر توانمندی اقتصادی دارای تأثیر مثبت به میزان ۰/۲۴۶ می‌باشد که این ضریب در سطح ۰/۰۵ معنادار است. همچنین، منابع انسانی با مقدار اثر ۰/۳۱۷ بر توانمندی

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۳- مدل‌های رگرسیونی برای سنجش تأثیر منابع بر ساختار فرصت‌ها (وجود فرصت‌ها)

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۲

متغیر وابسته (وجود فرصت‌ها)						متغیرهای مستقل
۶	۵	۴	۳	۲	۱	
-۰/۱۴ ^{NS}	۰/۳۲ ***	۰/۰۹ ***	۰/۱۴ **	۰/۱۷ ***	۰/۰۸ **	منابع اقتصادی
۰/۱۱ **	۱/۰۶ **	-۰/۰۱ ^{NS}	۰/۰۹ ***	۰/۱۱ **	۰/۱۲ **	منابع اجتماعی
۰/۱۰ ***	۰/۱۰ ***	۰/۱۶ ^{NS}	۰/۰۳ ^{NS}	۰/۰۷ **	۰/۰۴ ^{NS}	منابع انسانی
۵۳/۶۲ ***	۶۰/۴۹ ***	۳۶/۴۱ ***	۶۸/۴۰ ***	۷۶/۰۳ ***	۵۸/۴۶ ***	F
۰/۵۲	۰/۷۳	۰/۳۵	۰/۶۴	۰/۷۱	۰/۶۷	R
۰/۴۴	۰/۵۱	۰/۲۰	۰/۵۶	۰/۶۵	۰/۵۳	R ²

ns: Non Significant   P<0.1   P<0.05   P<0.01

۱. فرصت‌های تأمین نهاده‌ها

۲. فرصت‌های دسترسی به اعتبارات

۳. فرصت‌های بازار

۴. فرصت‌های ناشی از سیاست‌ها و برنامه‌ها

۵. فرصت‌های آموزشی و مهارت‌افزایی

۶. فرصت‌های مشارکت

در خصوص امکان استفاده از فرصت‌های بازار نیز ضرایب برآورد شده حاکی از آن است که منابع اقتصادی دارای تأثیر مثبت و معناداری بر امکان استفاده از فرصت‌های بازار هستند؛ اما تأثیر منابع اجتماعی و انسانی بر این شاخص به لحاظ آماری معنادار نیست. همچنین، نتایج حاکی از آن است که هر سه نوع منبع اقتصادی، اجتماعی و انسانی، دارای تأثیر معناداری بر فرصت‌های ناشی از سیاست‌ها و برنامه‌ها، فرصت‌های آموزشی و مشارکت هستند (جدول ۴):

تأثیر منابع مختلف بر امکان استفاده از فرصت‌ها نشان می‌دهد هر سه نوع منبع اقتصادی، اجتماعی و انسانی دارای تأثیر مثبت و معناداری بر امکان استفاده از فرصت‌های دسترسی به اعتبارات، فرصت‌های ناشی از سیاست‌ها و برنامه‌ها، فرصت‌های آموزشی و مهارت‌افزایی و فرصت‌های مشارکت هستند. در مورد امکان استفاده از فرصت‌های تأمین نهاده‌ها، نتایج نشان می‌دهد منابع اقتصادی و اجتماعی دارای تأثیر مثبت و معناداری بر این شاخص هستند؛ در حالی که تأثیر منابع انسانی بر شاخص یاد شده معنادار نیست.

جدول ۴- رگرسیون چندمتغیره تأثیر منابع بر ساختار فرصت‌ها (امکان استفاده از فرصت‌ها)

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۲

متغیر وابسته (امکان استفاده از فرصت‌ها)						متغیرهای مستقل
۶	۵	۴	۳	۲	۱	
۰/۱۰ ***	۰/۳۳ ***	۰/۳۰ ***	۰/۲۳ ***	۰/۵۳ ***	۰/۴۳ ***	منابع اقتصادی
۰/۱۹ **	۰/۲۱ **	۰/۱۶ **	۰/۱۶ ^{NS}	۰/۱۵ ***	۰/۳۴ ***	منابع اجتماعی
۰/۰۵ ***	۰/۳۱ ***	۰/۱۵ ***	۰/۱۸ ^{NS}	۰/۲۰ ***	۰/۰۵ ^{NS}	منابع انسانی
۷۸/۹۱ ***	۹۳/۳۴ ***	۴۶/۱۰ ***	۲۷/۴۳ ***	۵۷/۶۲ ***	۴۸/۲۴ ***	F
۰/۷۴	۰/۸۲	۰/۶۸	۰/۴۹	۰/۸۰	۰/۷۷	R
۰/۶۱	۰/۶۶	۰/۵۷	۰/۳۲	۰/۷۴	۰/۵۶	R ²

ns: Non Significant   P<0.1   P<0.05   P<0.01

۱. فرصت‌های تأمین نهاده‌ها

۲. فرصت‌های دسترسی به اعتبارات

۳. فرصت‌های بازار

۴. فرصت‌های ناشی از سیاست‌ها و برنامه‌ها

۵. فرصت‌های آموزشی و مهارت‌افزایی

۶. فرصت‌های مشارکت

دراثر استفاده از فرصت‌های تأمین نهاده‌ها، دسترسی به اعتبارات، سیاست‌ها و برنامه‌ها و مشارکت ایجاد می‌شوند، تأثیر مثبت و معناداری دارند. در رابطه با دسترسی به پیامدهای مطلوب استفاده از فرصت‌های

مدل‌های رگرسیونی برآورد شده برای بررسی تأثیر منابع شالیکاران بر دستیابی آن‌ها به پیامدهای مطلوب استفاده از فرصت‌ها نشان می‌دهد منابع اقتصادی، اجتماعی و انسانی بر دستیابی به پیامدهای مطلوبی که

بازار، تنها منابع اقتصادی دارای تأثیر معنادار هستند و اثر منابع اجتماعی و انسانی معنادار نیست. همچنین، در دست‌یابی به پیامدهای مطلوب استفاده از فرصت‌های آموزشی و مهارت‌افزایی، منابع اجتماعی تأثیر

معناداری نشان نمی‌دهند؛ این در حالی است که منابع اقتصادی و انسانی دارای اثر مثبت و معناداری بر این عامل هستند (جدول ۵):

جدول ۵- رگرسیون چندمتغیره تأثیر منابع بر ساختار فرصت‌ها (دست‌یابی به پیامدهای مطلوب)

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۲

متغیر وابسته (دست‌یابی به پیامدهای مطلوب استفاده از فرصت‌ها)						متغیرهای مستقل
۶	۵	۴	۳	۲	۱	
۰/۴۶ ***	۰/۵۱ ***	۰/۳۲ ***	۰/۱۲ *	۰/۴۴ ***	۰/۴۶ ***	منابع اقتصادی
۰/۱۵ ***	۰/۱۱ ns	۰/۲۱ ***	۰/۱۰ ns	۰/۱۹ ***	۰/۱۶ ***	منابع اجتماعی
۰/۱۷ **	۰/۲۶ ***	۰/۱۹ ***	۰/۰۶ ns	۰/۲۲ ***	۰/۲۱ ***	منابع انسانی
۴۷/۵۰ ***	۸۰/۲۷ ***	۸۶/۴۴ ***	۲۸/۴۶ ***	۹۸/۴۱ ***	۷۴/۲۸ ***	F
۰/۶۳	۰/۷۷	۰/۸۴	۰/۵۴	۰/۸۱	۰/۷۹	R
۰/۵۲	۰/۶۷	۰/۷۰	۰/۳۷	۰/۷۳	۰/۶۶	R ²

ns: Non Significant

P<0.1

P<0.05

P<0.01

۴. فرصت‌های ناشی از سیاست‌ها و برنامه‌ها

۵. فرصت‌های آموزشی و مهارت‌افزایی

۶. فرصت‌های مشارکت

۱. فرصت‌های تأمین نهاده‌ها

۲. فرصت‌های دسترسی به اعتبارات

۳. فرصت‌های بازار

متغیر ممکن است از طریق مسیرهای مختلفی بر متغیر وابسته تأثیر بگذارد، برای محاسبه کل اثرات مستقیم و غیرمستقیم یک متغیر بر متغیر دیگر، اثرات مسیرهای غیرمستقیم آن دو متغیر را با همدیگر جمع می‌کنیم و در نهایت، مجموع اثرات، از مجموع اثرات مستقیم و غیرمستقیم به‌دست می‌آید (کلاتری، ۱۳۸۷، ص. ۲۳۹).

برای شناسایی روابط علی میان متغیرهای مستقل و وابسته تحقیق، پس از به‌دست‌آوردن ضرایب بتا براساس نتایج ذکرشده در جداول (۱) تا (۵)، می‌توان اثرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای مستقل را بر متغیر وابسته محاسبه نمود. برای محاسبه اثرات غیرمستقیم، ضرایب بتای هریک از مسیرها را تا رسیدن به متغیر وابسته در هم ضرب می‌کنیم. از آنجایی که هر

جدول ۶- اثرات مستقیم و غیرمستقیم منابع بر مفهوم توانمندی اقتصادی

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۲

تأثیر کل	تأثیر غیرمستقیم	تأثیر مستقیم	متغیر واسط	متغیر مستقل	
وجود فرصت‌ها					
۰/۵۴۴	$(۰/۰۸۴) \times (۰/۳۷۱) = ۰/۰۳۱$	۰/۵۱۳	تأمین نهاده‌ها	منابع اقتصادی	
۰/۵۶۳	$(۰/۱۷۶) \times (۰/۲۸۶) = ۰/۰۵۰$	۰/۵۱۳	دسترسی به اعتبارات		
۰/۵۶۰	$(۰/۱۴۲) \times (۰/۳۲۹) = ۰/۰۴۷$	۰/۵۱۳	بازار		
۰/۵۱۳	-	۰/۵۱۳	ناشی از اجرای سیاست‌ها و برنامه‌ها		
۰/۵۴۵	$(۰/۲۲۰) \times (۰/۱۴۵) = ۰/۰۳۲$	۰/۵۱۳	آموزشی و مهارتی		
۰/۵۱۳	-	۰/۵۱۳	مشارکت		
امکان استفاده از فرصت‌ها					
۰/۷۳۷	$(۰/۴۳۷) \times (۰/۲۶۷) = ۰/۲۲۴$	۰/۵۱۳	تأمین نهاده‌ها		
۰/۷۸۸	$(۰/۵۳۶) \times (۰/۳۴۱) = ۰/۲۷۵$	۰/۵۱۳	دسترسی به اعتبارات		
۰/۶۳۱	$(۰/۲۳۰) \times (۰/۲۹۹) = ۰/۱۱۸$	۰/۵۱۳	بازار		
۰/۶۶۵	$(۰/۲۹۷) \times (۰/۰۹۵) = ۰/۱۵۲$	۰/۵۱۳	ناشی از اجرای سیاست‌ها و برنامه‌ها		
۰/۶۸۵	$(۰/۳۳۶) \times (۰/۱۱۰) = ۰/۱۷۲$	۰/۵۱۳	آموزشی و مهارتی		
۰/۵۱۳	-	۰/۵۱۳	مشارکت		

دستیابی به پیامدهای مطلوب استفاده از فرصت‌ها			
۰/۷۵۲	$(0/465) \times (0/402) = 0/189$	۰/۵۱۳	تأمین نهاده‌ها
۰/۷۴۲	$(0/446) \times (0/265) = 0/118$	۰/۵۱۳	دسترسی به اعتبارات
۰/۵۷۹	$(0/128) \times (0/374) = 0/048$	۰/۵۱۳	بازار
۰/۶۸۱	$(0/327) \times (0/168) = 0/055$	۰/۵۱۳	ناشی از اجرای سیاست‌ها و برنامه‌ها
۰/۷۷۹	$(0/518) \times (0/049) = 0/026$	۰/۵۱۳	آموزشی و مهارتی
۰/۷۴۹	$(0/461) \times (0/052) = 0/024$	۰/۵۱۳	مشارکت
وجود فرصت‌ها			
۰/۲۹۴	$(0/129) \times (0/371) = 0/048$	۰/۲۴۶	تأمین نهاده‌ها
۰/۲۷۸	$(0/111) \times (0/286) = 0/032$	۰/۲۴۶	دسترسی به اعتبارات
۰/۲۷۶	$(0/092) \times (0/329) = 0/030$	۰/۲۴۶	بازار
۰/۲۴۶	-	۰/۲۴۶	ناشی از اجرای سیاست‌ها و برنامه‌ها
۰/۲۵۶	$(0/067) \times (0/145) = 0/010$	۰/۲۴۶	آموزشی و مهارتی
۰/۲۶۰	$(0/116) \times (0/122) = 0/014$	۰/۲۴۶	مشارکت
امکان استفاده از فرصت‌ها			
۰/۳۰۶	$(0/243) \times (0/267) = 0/065$	۰/۲۴۶	تأمین نهاده‌ها
۰/۲۸۵	$(0/157) \times (0/341) = 0/054$	۰/۲۴۶	دسترسی به اعتبارات
۰/۲۴۶	-	۰/۲۴۶	بازار
۰/۲۸۶	$(0/161) \times (0/095) = 0/015$	۰/۲۴۶	ناشی از اجرای سیاست‌ها و برنامه‌ها
۰/۲۹۸	$(0/213) \times (0/110) = 0/023$	۰/۲۴۶	آموزشی و مهارتی
۰/۲۴۶	-	۰/۲۴۶	مشارکت
دستیابی به پیامدهای مطلوب استفاده از فرصت‌ها			
۰/۲۸۶	$(0/164) \times (0/402) = 0/066$	۰/۲۴۶	تأمین نهاده‌ها
۰/۲۹۴	$(0/197) \times (0/265) = 0/052$	۰/۲۴۶	دسترسی به اعتبارات
۰/۲۴۶	-	۰/۲۴۶	بازار
۰/۲۹۹	$(0/214) \times (0/168) = 0/036$	۰/۲۴۶	ناشی از اجرای سیاست‌ها و برنامه‌ها
۰/۲۴۶	-	۰/۲۴۶	آموزشی و مهارتی
۰/۲۸۵	$(0/157) \times (0/052) = 0/008$	۰/۲۴۶	مشارکت
وجود فرصت‌ها			
۰/۳۱۷	-	۰/۳۱۷	تأمین نهاده‌ها
۰/۳۴۰	$(0/079) \times (0/286) = 0/023$	۰/۳۱۷	دسترسی به اعتبارات
۰/۳۱۷	-	۰/۳۱۷	بازار
۰/۳۱۷	-	۰/۳۱۷	ناشی از اجرای سیاست‌ها و برنامه‌ها
۰/۳۳۳	$(0/109) \times (0/145) = 0/016$	۰/۳۱۷	آموزشی و مهارتی
۰/۳۳۰	$(0/107) \times (0/122) = 0/013$	۰/۳۱۷	مشارکت
امکان استفاده از فرصت‌ها			
۰/۳۱۷	-	۰/۳۱۷	تأمین نهاده‌ها
۰/۳۸۳	$(0/208) \times (0/341) = 0/071$	۰/۳۱۷	دسترسی به اعتبارات
۰/۳۱۷	-	۰/۳۱۷	بازار
۰/۳۶۶	$(0/153) \times (0/095) = 0/015$	۰/۳۱۷	ناشی از اجرای سیاست‌ها و برنامه‌ها

منابع اجتماعی

منابع انسانی

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

ادامه جدول ۶- اثرات مستقیم و غیرمستقیم منابع بر مفهوم توانمندی اقتصادی

متغیر مستقل	متغیر واسط	تأثیر	تأثیر غیرمستقیم	تأثیر کل	
منابع انسانی	آموزشی و مهارتی	۰/۳۱۷	$0/100 = (0/110) \times (0/317)$	۰/۴۱۷	
	مشارکت	۰/۳۱۷	-	۰/۳۱۷	
	دستیابی به پیامدهای مطلوب استفاده از فرصت‌ها				
	تأمین نهاده‌ها	۰/۳۱۷	$0/071 = (0/265) \times (0/223)$	۰/۳۸۸	
	دسترسی به اعتبارات	۰/۳۱۷	-	۰/۳۱۷	
	بازار	۰/۳۱۷	$0/062 = (0/168) \times (0/196)$	۰/۳۷۹	
	ناشی از اجرای سیاست‌ها و برنامه‌ها	۰/۳۱۷	$0/083 = (0/49) \times (0/263)$	۰/۴۰۰	
	آموزشی و مهارتی	۰/۳۱۷	$0/056 = (0/176) \times (0/52)$	۰/۳۷۳	
	مشارکت	۰/۳۱۷	$0/067 = (0/402) \times (0/210)$	۰/۳۸۴	

آن‌ها، وابسته به ارائه آموزش‌های لازم در این خصوص است که آن نیز به‌نوبه خود نیازمند هدایت آموزش‌های ترویجی برای اثربخشی بیشتر در این زمینه است.

یکی دیگر از مهم‌ترین جنبه‌های تأثیرگذار بر توانمندی روستاییان، دسترسی به اعتبارات است؛ اما یافته‌های تحقیق حاکی از توانایی اندک جامعه مورد مطالعه در زمینه پس‌انداز و سپرده‌گذاری و نیز تأمین ضامن و وثیقه‌های معتبر و موردپذیرش بانک‌ها برای دریافت تسهیلات است. دسترسی به اعتبارات، علاوه بر ارتقای توانمندی شالیکاران برای تأمین نهاده‌ها، امکان مشارکت آن‌ها را نیز آسان می‌نماید؛ بنابراین، برای افزایش توانمندی شالیکاران در زمینه دسترسی به اعتبارات پیشنهاد می‌شود بانک‌های عامل، ضمانت زنجیره‌ای کشاورزان برای اعطای تسهیلات را توسعه دهند و صندوق‌های اعتبارات خرد روستایی با همکاری مشترک دولت و کشاورزان ایجاد گردند.

یکی دیگر از ابعاد توانمندی اقتصادی، دسترسی به بازار و امکان بازررسانی و فروش محصول است؛ زیرا، وجود بازارهای مناسب برای فروش محصول، توانایی دسترسی به این بازارها و فروش محصول به قیمت مناسب، به‌شدت بر میزان درآمد و تأمین مالی تولید در فصل زراعی آتی و در نتیجه، توانمندی شالیکاران تأثیر می‌گذارد. نتایج نشان می‌دهد توانمندی کشاورزان در دو زمینه وجود بازارهای مناسب و توانایی آن‌ها در بازررسانی و فروش محصول، در سطح پایین ارزیابی می‌شود. همچنین، شالیکاران در زمان برداشت با کاهش شدید قیمت محصول در بازار مواجه هستند. برای کاهش خطرات ناشی از بازار و بیشترین بهره‌مندی از فرصت‌های بازار، لازم است قیمت‌های خرید تضمینی برنج که هر ساله توسط شورای اقتصاد تعیین می‌گردند، با رعایت هزینه مبادله و نیز هزینه‌های تولید

بررسی اثرات مستقیم و غیرمستقیم منابع نشان داد منابع اقتصادی، اجتماعی و انسانی علاوه بر تأثیرگذاری مستقیم بر توانمندی اقتصادی، از طریق متغیر واسط ساختار فرصت‌ها نیز بر توانمندی اقتصادی تأثیر می‌گذارند که مجموع اثرات مستقیم و غیرمستقیم هر یک از منابع از طریق ساختار فرصت‌ها بر توانمندی اقتصادی، در جدول (۶) محاسبه شده است.

۵. بحث و نتیجه‌گیری

یکی از جنبه‌های مهم توانمندی روستاییان این است که اول، نهاده‌های مورد نیاز تولید در بازار وجود داشته باشند؛ دوم، کشاورزان توانایی خرید این نهاده‌ها را داشته باشند و سوم، پس از استفاده از این نهاده‌ها، به نتایج مطلوب ناشی از آن مانند افزایش مقدار تولید دست یابند که مورد آخر مستلزم آگاهی و برخورداری از دانش چگونگی کاربرد نهاده‌ها است؛ اما نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد نهاده‌های مورد نیاز کشاورزان به مقدار لازم در بازار عرضه نمی‌شوند و به میزان کافی نیز در دسترس نیستند. همچنین، کشاورزان به دلیل داشتن ضعف مالی و قدرت خرید پایین، توانایی کمی برای تأمین همین مقدار نهاده‌های اندک دارند و بنابراین، کشاورزان در زمینه‌های یادشده توانمندی لازم را ندارند؛ از این‌رو، همان‌طور که هسنس و داوسکگ (۲۰۱۲) نشان داده‌اند، ایجاد ظرفیت‌هایی برای افزایش دسترسی به خدمات و بازار نهاده‌ها، می‌تواند در بهبود توانمندی اقتصادی شالیکاران بسیار تأثیرگذار باشد.

در این راستا شرکت‌های تعاونی تولید و روستایی که از دیرباز عرضه برخی از نهاده‌ها و به‌ویژه کودهای شیمیایی را برعهده داشته‌اند، لازم است در این زمینه نقش مؤثرتری ایفا نمایند. همچنین، به‌کارگیری صحیح نهاده‌ها و نیز دستیابی به نتایج مطلوب ناشی از به‌کارگیری

اطلاع‌رسانی و گسترش دامنه شمول افراد زیرپوشش سیاست‌ها و برنامه‌های مختلف باشد. به‌علاوه، برای دستیابی به نتایج مطلوب ناشی از درگیرشدن در فرصت‌های اقتصادی یا اجرای سیاست‌ها و برنامه‌ها ممکن است لازم باشد تا فرصت‌های مشارکت توسط نهادهای محلی به پیامدهای موردانتظار خود دست یابند یا فرصت‌های آموزشی موردنیاز، توانمندی افراد را برای استفاده از فرصت‌های اقتصادی ارتقاء دهند یا ورود آن‌ها را در حوزه فرصت‌های اقتصادی سهولت بخشند.

یادداشت‌ها

1. Oakley & Clayton
2. Sharp, Briggs, Yacoub, & Hamed
3. Kabeer
4. Alsop, Bertelsen & Holland
5. Graham & Pettinato
6. Malhotra & Schuler
7. Heinsohn
8. Sianipar, Yudoko, Adhiutama, & Dowaki
9. Hansen & Duveskog
10. World Bank
11. Scoones
12. Allison & Horemans
13. Park, Howden, & Crimp
14. Analytic Hierarchy Process (AHP)
15. Page & Czuba
16. Lakwo
17. Cruft & Beresford
18. Craig & Mayo
19. Rowlands
20. Narayan

برنج محاسبه شوند. علاوه‌بر آن، برای جلوگیری از عرضه محصول در مدت زمان کوتاه که موجب کاهش شدید قیمت در بازار می‌گردد، پیشنهاد می‌شود با اعطای تسهیلات به شالیکاران در قالب تعاونی‌های تولید روستایی، سیلوهای کوچک برای ذخیره شلتوک در مناطق روستایی ایجاد گردند تا در ماه‌های پس از برداشت برنج، با خروج تدریجی شلتوک‌های انبارشده، عملیات تبدیل شلتوک به برنج سفید و عرضه آن به بازار صورت گیرد. همچنین، سیاست‌های واردات برنج که توسط دولت تعیین می‌شود نیز در این خصوص بسیار دارای اهمیت است. اغلب، همزمانی واردات برنج خارجی با فصل برداشت تولید داخل و نیز واردات بیش از نیاز کشور، به قیمت‌های برنج داخلی آسیب جدی وارد می‌سازد که ضرورت دارد در سطح کلان برای تعیین زمان مناسب و مقدار مورد نیاز واردات برنج هماهنگی‌های بیشتری صورت گیرد.

با توجه به نتایج یادشده، روشن است که یافته‌های این تحقیق مدل توانمندسازی بانک جهانی را تأیید می‌کند؛ زیرا، تنها زمانی می‌توان فرد یا گروهی را توانمند نامید که در هر سه سطح ساختار فرصت‌ها، کنشگری فعال و اثرگذار باشند و تنها با وجود فرصت‌هایی که امکان بهره‌گیری از آن‌ها و یا دستیابی به نتایج موردانتظار از آن‌ها وجود ندارد، نمی‌توان توانمندی را محقق نمود. افزون‌بر این، عناصر تشکیل‌دهنده ساختار فرصت‌ها دارای روابط درهم‌تنیده‌ای هستند و تغییر یکی از مؤلفه‌ها می‌تواند بر دیگر مؤلفه‌های آن نیز تأثیر بگذارد؛ برای نمونه، افزایش فرصت‌های اقتصادی در کنار افزایش قابلیت افراد برای ارتقای توانایی و گسترش دامنه انتخاب آن‌ها در ورود به کسب-وکار، ممکن است همزمان مستلزم ایجاد فرصت‌های جدیدی در دیگر زمینه‌ها مانند افزایش فرصت‌های مشارکت، آموزش،

کتابنامه

۱. استانداری گیلان. (۱۳۹۱). *سالنامه آماری استان گیلان*. رشت: استانداری گیلان.
۲. خانی، ف، مطیعی‌لنگرودی، ح، و صیاد بیدهندی، ل. (۱۳۹۱). ارائه الگوی توانمندسازی زنان روستایی استفاده‌کننده از ICT (بررسی موردی: بخش مرکزی شهرستان لاهیجان). *دو فصلنامه توسعه روستایی*، (۱)، ۸۵-۱۰۸.
۳. خیاطی، م. (۱۳۸۲). *بررسی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری تعاونی‌های آب‌بران با استفاده از رگرسیون فازی*. (پایان‌نامه منتشرنشده کارشناسی‌ارشد توسعه روستایی)، دانشگاه صنعتی اصفهان، ایران.
۴. رحمانی، م، زندرضوی، س، ربانی، ع، و ادیبی، م. (۱۳۸۷). نقش اعتبارت خرد در توانمندسازی زنان: مطالعه موردی روستای پشت‌رود بم. *مطالعات زنان*، (۳)، ۱۳۲-۱۰۵.
۵. کلاتری، خ. (۱۳۸۷). *پردازش و تحلیل داده‌ها در تحقیقات اجتماعی-اقتصادی (با استفاده از نرم‌افزار SPSS)*. تهران: انتشارات فرهنگ صبا.
۶. کیمیائی، ع. (۱۳۹۰). شیوه‌های توانمندسازی زنان سرپرست خانوار. *فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی*، (۴۰)، ۶۳-۹۲.
۷. لاور، اچ. (۱۳۷۴). *دیدگاهی درباره دگرگونی اجتماعی*. (ک. سیدامامی، مترجم). تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

8. Allison, E., & Horemans, B. (2006). Putting the principles of the Sustainable Livelihoods Approach into fisheries development policy and practice. *Marine Policy*, 30, 757-766.
9. Alsop, R., & Heinsohn, N. (2005). *Measuring empowerment in practice: Structuring analysis and framing indicators*. World Bank Policy Research Working Paper 3510.
10. Alsop, R., Bertelsen, M., & Holland, J. (2006). *Empowerment in practice: From analysis to implementation*. New York: World Bank.
11. Graham, C., & Pettinato, S. (2005). Subjective well-being and objective measures: Insecurity and inequality in emerging markets. In D. Narayan (Ed.), *Measuring empowerment: cross-disciplinary perspectives* (pp.141° 75). Washington, DC: World Bank.
12. Hansen, E., & Duveskog, D. (2012). The Empowerment Route to Well-being: An Analysis of Farmer Field Schools in East Africa. *World Development*, 40(2), 414° 427.
13. Kabeer, N. (1999). Resources, agency, achievements: Reflections on the measurement of women empowerment. *Development and Change*, 30, 435° 464.
14. Lakwo, A. (2006). *Microfinance, rural livelihoods, and women's empowerment in Uganda*. Adisababa: African Studies Centre.
15. Malhotra, A., Schuler, S., & Boender, C. (2002). *Measuring Women's Empowerment as a Variable in International Development*. Gender and Development Group, World Bank, Washington, DC.
16. Narayan, Deepa, (Ed.). (2002). *Empowerment and Poverty Reduction: A Sourcebook*. The World Bank. Washington D.C.
17. Oakley, P., & Clayton, A. (2000). *The Monitoring and Evaluation of Empowerment: A resource document*. INTRAC.
18. Park, S., Howden, M., & Crimp, S. (2012). Informing regional level policy development and actions for increased adaptive capacity in rural livelihoods. *Environmental Science & Policy*, 15, 23° 37.
19. Scoones, I. (2009). Livelihoods perspectives have been central to rural development thinking and practice in the past. *Journal of Peasant Studies*, 36(1), 171-196.
20. Sharp, J., Briggs, J., Yacoub, h., & Hamed, N. (2003). Doing gender and development: Understanding empowerment and local gender relations. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 28(3), 281° 295.
21. Sianipar, C., Yudoko, G., Adhiutama, A., & Dowaki, K. (2013). Community empowerment through appropriate technology: Sustaining the sustainable development. *Procedia Environmental Sciences*, 17, 1007- 1016.
22. World Bank. (2007). *Empowerment in Practice: Analysis and Implementation* Stock No. 37272.

Analysis of Rural Economic Empowerment and its Determinants (Case Study: Rice Producer's in Rasht County)

Moosa Aazami^{*1}- Mehdi Khayyati²

1- Associate prof, Agricultural Extension and Education, Bu- Ali Sina University, Hamedan, Iran

2- PhD Student in Agricultural Development, Bu- Ali Sina University, Hamedan, Iran

Received 2 July 2013 Accepted 24 March 2014

Abstract

Purpose: Despite growing interest and increased investments in empowerment, the development of instruments and indicators with which to monitor and evaluate empowerment processes and outcomes are still at an early stage. The main goal of this study was to introduce and test the World Bank empowerment model for assessing the economic empowerment of rural people and to identify contexts and factors affecting it.

Methodology: A survey was conducted through questionnaires. The required data was collected from the rice producers of Rasht County, of whom 185 were selected using multistage cluster sampling. Face and content validity of the questionnaire were confirmed by a panel of experts and its reliability for various items, using Cronbach's alpha, was estimated between 0.69 and 0.88.

Findings: The results showed a positive and significant effect of structure of opportunities on economic empowerment. Access to production inputs, markets and credit, opportunities available for learning and participation will improve desirable outcomes and economic empowerment. But opportunities created by government policies and programs do not have statistically significant impact on empowerment. In addition, available resources include economic, social and human assets as well as the direct effect on the economic empowerment, have indirect impact on the dependent variable through structure of opportunities.

Practical implications: Due to farmer's weakness, results suggest a capacity development program for marketing. Moreover, improving access to credit, especially for Small scale farmers, through creation and development of Rural Credit Cooperatives and microfinance institutions, which provide small loans to rural poor with little income or collateral, is strongly suggested. Regarding the low level of Beneficiary participation, it is recommended to encourage their participation in agricultural development projects to ensure the success and effectiveness of such plans.

Original/value: This study applied World Bank empowerment model to assess contexts and necessities of people empowerment. Using this framework, people degree of empowerment is related to their effective choices. Capacity to make an effective choice is primarily influenced by two sets of factors: agency and opportunity structure.

Keywords: Economic empowerment, structure of opportunities, assets, path analysis, rice producer of Rasht County.

How to cite this article:

Aazami, M., & Khayyati, M., (2014). Analysis of rural economic empowerment and its determinants. *Journal of Research & Rural Planning*, 3(5), 43-55.

URL <http://jrrp.um.ac.ir/article/view/17937>